

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ОСВІТУ В УКРАЇНІ

ЯКУШИНА Оксана Сергіївна - аспірантка кафедри Конституційного права України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 342.733(477)

В статті визначається поняття механізму реалізації права особи на освіту, виділяються його специфічні особливості, окреме уваження приділяється розгляду структури механізму реалізації права на освіту. Вивчення та аналіз обґрунтованих наукових підходів дає підстави для виділення в структурі механізму реалізації конституційного права на освіту двох основних частин, а саме: здійснення або безпосередня реалізація права, а також забезпечення безпосередньої реалізації права. В роботі досліджуються особливості практичної реалізації особи конституційного права на освіту, аналізуються проблеми практичної реалізації цього права.

Ключові слова: конституційне право на освіту, механізм реалізації права на освіту

Постановка проблеми

Міжнародні акти та національне законодавство містять низку положень про право особи на освіту, однак формальний характер цих норм є недостатньою умовою для реального здійснення цього права у практиці суспільних відносин. Важливим є не лише декларування права особи на освіту, а й його матеріалізація, тобто фактична реалізація особою цього права. Означене слід іменувати практичною реалізацією права особи на освіту. З огляду на вказане існує необхідність у дослідженні механізму реалізації вказаного права.

Актуальність теми

Дослідження проблем реалізації конституційного права особи на освіту є актуальними і обґрунтованими потребами сьогодення. Однією з основних умов вивчення та дослідження проблемних питань практичної реалізації конституційного права особи на освіту в євроінтеграційних умовах і задоволення потреб індивідів у громадянському суспільстві є об'єктивний, взаємодоповнюючий комплекс взаємопов'язаних елементів. Цими взаємодоповнюючими й взаємозалежними елементами, що перебувають між собою у постійній синергії, є теорія і практика, дієвість теорії підтверджується лише якісними позитивними результатами її впровадження у практику.

Мета статті

Метою цієї наукової статті є визначення механізму реалізації права на освіту, аналіз його структури, дослідження особливостей практичної реалізації особою конституційного права на освіту, аналіз проблем практичної реалізації цього права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження проблематики реалізації конституційного права особи на освіту здійснювали такі вчені, як Р. Г. Валєєв, Ю. В. Кириченко, О. О. Кулініч, О. А. Павлюх, П. М. Рабінович, О. Ф. Фрицький, М. І. Хавронюк, Р. В. Шаповал та ін. Аналіз наукових публікацій з обраної тематики дає підстави

стверджувати, що серед вчених та практиків значно підвищилася зацікавленість у вивченні та вдосконаленні сучасного стану реалізації права особи на освіту в Україні. Водночас, незважаючи на проведення достатньо глибокого аналізу питань реалізації нормативних положень щодо права на освіту, відсутнє системне дослідження механізму реалізації цього конституційного права.

Виклад основного матеріалу

Практика реалізації конституційно закріпленого права особи на освіту часто виступає критерієм істинності теорії, яка базується на тих чи інших наукових розробках. Власне наука і повинна бути орієнтована на практику, мати прикладне для неї значення, розвиватися з урахуванням потреб практики. Означене стосується, зокрема, процесу реалізації конституційного права особи на освіту. З цих причин, орієнтуючись на практичну сферу освітньої діяльності, слід зважати на суспільні вимоги, потреби держави та міжнародні стандарти, тривалість та результативність реформування сфери освіти, взявши за основу аналіз статистичних даних щодо рівня освіти в Україні за міжнародними рейтингами. Так, наприклад, у Резолюції парламентських слухань, що проводилися 2 листопада 2016 р. з питань стану та проблем фінансування освіти і науки в Україні, було відмічено, що у 2015 році в рейтингу країн за Індексом людського розвитку Україна посіла 81-е місце серед 188 країн світу. За рейтингом Всесвітнього економічного форуму Індeksu глобальної конкурентоспроможності 2016- 2017 року (The Global Competitiveness Index), Україна знаходиться на 85-му місці серед 138 країн світу, опустившись на 12 позицій порівняно з 2012 р., у т. ч. за показником «якість освітньої системи» Україна перебуває на 56-ому місці, а за показником «наявність новітніх технологій» – на 93-ому місці [1].

Під реалізацією права особи на освіту зазвичай розуміють перетворення його в дійсність, тобто забезпечення державою соціальної можливості, детермінованою рівнем суспільного розвитку і закріпленою у правових нормах. Причому слід наголосити на необхідності чітко розробленого механізму

реалізації права та гарантій забезпечення можливості користування особою конституційним правом на освіту.

Дослідження проблематики реалізації особою конституційного права на освіту буде неповним без розуміння сутності механізму реалізації суб'єктивних прав, під яким слід розуміти сукупність взаємопов'язаних об'єктивних і суб'єктивних елементів, що створюють можливість суб'єкту права на свій розсуд і з урахуванням інтересів інших осіб використати його ж юридично закріплені можливості шляхом перетворення їх у фактичну поведінку для задоволення своїх особистих потреб та інтересів [2, с. 4; 3, с. 201, с. 201].

Аналіз праць науковців щодо розуміння механізму реалізації особою конституційного права на освіту вказує на можливість виокремлення його специфічних властивостей, що забезпечать, по-перше, формування системи заходів і умов з метою втілення у дійсність можливості користування благами, позначеними в правах і свободах, у практику життєдіяльності кожного індивіда. А по-друге, механізм, як окрема юридична категорія, створює умови для найбільш адекватного формування взаємозв'язків і структури процесу реалізації особою конституційного права на освіту. Такими характерними властивостями механізму реалізації особою конституційного права на освіту є наступні: по-перше, нормативно-правове забезпечення механізму реалізації особою конституційного права на освіту, тобто розроблення і прийняття таких правових норм, що визначають обсяг і порядок користування соціальним благом як в окремій державі, так і в межах єдиного європейського освітнього простору. Підтвердження висловленого знаходимо у позиції А. А. Лукашенко, згідно з якою до найбільш актуальних проблем гарантування конституційного права особи на освіту в межах української держави відноситься створення досконалої правової і нормативної бази освіти [4, с. 42]. Разом з тим означена позиція є дещо категоричною, оскільки в умовах динамічного розвитку та вдосконалення суспільних відносин, у тому числі й розвитку освітньої сфери як на міжнародному, так і на національному рівнях,

створити досконалу нормативно-правову базу практично неможливо. Однак, найбільш прийнятне та дієве законодавство у сфері освіти, що поновлюватиметься з урахуванням суспільних процесів та розвитку взаємовідносин в умовах євроінтеграції, повною мірою забезпечить реалізацію особою конституційного права на освіту. По-друге, наявність обставин, що чітко передбачені у нормативно-правових актах та міжнародних документах, і є підставами для настання правових наслідків щодо реалізації особою права на освіту. По-третє, елементом розглядуваного механізму є діяльність особи щодо практичної реалізації нею свого конституційного права на освіту. По-четверте, чітке визначення гарантій забезпечення конституційного права особи на освіту шляхом визначення у правових приписах видів форм захисту цього права. По-п'яте, гарантування реалізації особою конституційного права на освіту, що забезпечується правовими, матеріальними, іншими засобами і способами.

Проблематика практичної реалізації особою конституційного права на освіту неодноразово була предметом наукових досліджень, однак єдиного підходу до її вирішення вченими не було розроблено. Так, Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук до проблем реалізації прав людини та громадянина відносять відсутність або неналежний рівень забезпечення умов, засобів, способів, що є необхідними при реалізації права на освіту [5, с. 137].- Т. М. Заворотченко проблему реалізації індивідом свого права на освіту вбачає у відсутності дієвого механізму забезпечення вимог щодо реалізації особою права на освіту [6, с. 83]. Т. М. Слінько зазначає, що реалізація прав громадян прослідковується через систему гарантій, що встановлюються державою з метою забезпечення цих прав. Під гарантіями прав людини слід розуміти систему правових норм та принципів, організаційних засобів і способів, умов та вимог, за допомогою яких забезпечується те чи інше право особи [7, с. 143]. На основі цієї позиції можна сформулювати наступну проблему реалізації особою права на освіту, а саме наявності гарантій якості освіти, доступності та прозорості.

На підставі наведеного слід зробити висновок про те, що, незважаючи на низку проблем щодо реалізації особою свого конституційного права на освіту, єдиноправильним способом їх усунення є вироблення та вдосконалення дієвого механізму реалізації особою конституційного права на освіту. Як відмічає Т. Ю. Фалькіна, механізм реалізації права на освіту має свою структуру і складається з двох підсистем. Перша спрямована на забезпечення реалізації прав, а друга є підсистемою дій осіб з питань користування правом на освіту [8, с. 79]. Конкретизуючи цей механізм щодо охорони конституційних прав і свобод громадян, у тому числі й права особи на освіту, О. Ф. Мельничук визначає його як систему конституційно-правових норм і норм інших галузей права, структуру (суб'єкти, об'єкти, характер зв'язків між ними) публічних органів влади, різноманітні політико-правові, соціально-економічні та соціально-психологічні передумови, форми та методи, способи, умови і засоби здійснення правових норм відповідно до встановлених процедур та основоположних ідей [9, с. 27].

Вивчення й аналіз обґрунтованих наукових підходів дає підстави для виокремлення в структурі механізму практичної реалізації конституційного права особи на освіту двох основних частин, а саме: здійснення або безпосередня реалізація права, а також забезпечення безпосередньої реалізації права.

Практична реалізація особою конституційного права на освіту має низку специфічних особливостей, серед яких, насамперед, слід виокремити таку особливість, як стадії реалізації цього права. У цьому аспекті заслуговує на увагу позиція Н. В. Вітрука, який вважав, що реалізація суб'єктивного права особи включає в себе три стадії: стадія загального стану, стадія володіння ним і стадія його безпосереднього втілення, матеріалізації [10, с. 196]. Оскільки міжнародними актами і ст. 53 Конституції України право на освіту закріплене за кожною людиною, реалізація цього права перебуває у загальному стані. Адже, наприклад, дитина лише з досягненням певного віку, відповідно до правил, встановлених Положенням про дошкільний навчальний заклад, може

бути прийнята до групи дошкільної освіти [11]. З цього моменту й розпочинається поетапність практичної реалізації особою свого права на освіту, що гарантоване державою. При отриманні особою повної загальної середньої освіти, реалізація права на освіту переходить в іншу стадію – володіння, тобто можливості на конкурсній основі безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах.

Практична реалізація права на післядипломну освіту дає підстави для підвищення особою свого рівня освіти або рівня кваліфікації на базі вищого професійного освітнього закладу. Цей вид освіти реалізується в аспірантурі, ад'юнктурі, докторантурі, створюваних при освітніх установах вищої професійної освіти та наукових установах в очній і заочній формах, на платній і бюджетній основах.

Наступною особливістю практичної реалізації особою конституційного права на освіту є його здійснення у формі правовідносин. Слід виокремити дві форми таких правовідносин: загальну і конкретну. У спеціальній юридичній літературі правовідносини отримали назву загальних. І це з тих причин, що вони виникають на основі конституційних норм і їх учасниками є всі громадяни як носії загальних для всіх основних прав і обов'язків [12, с. 49].

Оскільки правовідносини, що виникають у сфері освіти, передбачені і регулюються чинними нормативно-правовими актами, законодавець визначає коло суб'єктів цих правовідносин, однією зі сторін яких є фізична особа, яка наділена конституційним правом на освіту і реалізує його на різних етапах здобуття освіти: дошкільнята, учні, студенти, аспіранти, докторанти, слухачі та ін. Іншою стороною правовідносин у сфері освіти можуть бути: держава, навчальні заклади, органи управління освітою, органи місцевого самоврядування, громадські організації освітніх установ, міжнародні організації з питань реалізації освітніх програм та ін.

По-друге, це правовідносини, що виникають у процесі або створення умов для реалізації особою конституційного права на освіту або самого процесу реалізації, або

при здійсненні контролю над освітньою діяльністю. Причому фізичні особи не є учасниками цих правовідносин, з одного боку суб'єктами виступають освітні установи, наприклад навчальний заклад, та іншого – держава; органи управління освітою; органи місцевого самоврядування тощо [13].

Наведене дає підстави для формування висновку про те, що правовідносини у сфері освіти за своєю сутністю є специфічною формою взаємодії суб'єктів з метою реалізації інтересів індивіда й суспільства щодо отримання знань і навичок особами, що здобувають освіту у передбаченій чинним законодавством формі. Специфіка правовідносин у сфері освіти полягає в тому, що вони виникають на основі правових норм, завданням яких є забезпечення якості освіти, а також управління в галузі освіти.

Конституційні правовідносини, що виникають з питань освіти, конкретизуються в адміністративно-правових, цивільно-правових відносинах. Так, організація державної системи управління освітою пов'язана з реалізацією адміністративно-правових відносин. Причому відносини між викладачами та адміністрацією врегульовуються нормами трудового права. Означене вказує саме на наявність комплексного характеру правовідносин у галузі освіти.

Наведене дає підстави для висновку про те, що практична реалізація конституційно-правових норм про право особи на освіту пов'язана з виникненням, зміною та припиненням різноманітних правовідносин: конституційних, адміністративних, трудових.

При дослідженні проблематики практичної реалізації цього права в умовах євроінтеграції необхідно звернутися й до міжнародних нормативних документів та діяльності міжнародної спільноти у сфері освіти. Так, Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав виокремив чотири основні ознаки права на освіту, якими є наявність, доступність, прийнятність і адаптованість освіти. Взнявши за основу ці властивості, можна виділити проблеми дієвості механізму забезпечення цього права в сьогоденних умовах реформування освітньої сфери. Такою проблемою, по-перше, є питання дотримання принципів, закріпле-

них у міжнародних актах, ратифікованих Україною. Насамперед, означене стосується доступності вищої освіти, йдеться про обмеженість або відсутність бюджетних місць для вступу абітурієнтів за певними галузями знань або спеціальностями у тих чи інших вищих навчальних закладах області або району. Фактично, це вказує на обмеження особи у реалізації її права на освіту за ознакою його доступності, оскільки навчання поза межами місця проживання зумовлює фінансові витрати.

Наступною проблемою практичної реалізації особою права на освіту є її адаптованість, причім ознака адаптованості освіти постійно перебуває у стані змін і залежить від умов політичного, соціального, економічного, державотворчого характеру. Реалізація права на освіту на основі цього міжнародного освітнього принципу в Україні, в умовах внутрішнього військового конфлікту, ґрунтується на посиленні чинного законодавства щодо забезпечення права на освіту окремим категоріям осіб. Так, наприклад, Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [14] передбачено право на здобуття вищої (на конкурсних засадах) та професійно-технічної освіти за кошти державного бюджету у порядку та в межах квот, визначених центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території; іноземцям та особам без громадянства, які постійно проживають в Україні; особам, яким надано статус біженця в Україні; особам, які потребують додаткового або тимчасового захисту; особам, яким надано статус закордонного українця.

Разом з тим надання відповідних квот, в межах дотримання принципу адаптованості на здобуття вищої освіти, відповідно до змісту ч. 3 ст. 44 Закону України «Про вищу освіту», в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі здійснюється для громадян, які мають захворювання, що можуть бути перешкодою для проходження зовнішнього незалежного оцінювання, дітей-сиріт та осіб, яких законом визнано учасниками бойових дій та які

захищали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, брали участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення. Таким чином, міжнародний принцип адаптованості освіти слід розглядати у двох напрямках: як пристосування освітньої діяльності до соціальних, культурних, політичних, економічних процесів у державі і як особистісну адаптацію осіб, що реалізують своє право на освіту, до умов освітнього процесу, формування культури навчання у соціумі та ін.

Означене дає підстави для формування твердження про те, що практична реалізація особою права на освіту, як і його дотримання зобов'язаними особами, може бути досить ефективною за наявності відповідних умов і юридичних засобів, тобто надійного механізму забезпечення цього права.

Література

1. Проект Постанови про Резолюцію парламентських слухань на тему: «Про стан та проблеми фінансування освіти і науки в Україні»: Верховна Рада України, Постанова, Проект № 5540 від 15.12.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60732
2. Речицький В.В. Концепція оновлення розділу II Конституції України про права і свободи людини і громадянина / В.В. Речицький // Права людини. – 2013. – № 17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khp.org/index.php?id=1372332780>
3. Синиця В. М. Механізм забезпечення культурних прав і свобод громадян України / В. М. Синиця // Держава і регіони. Сер. Право. – 2010. – Вип. 3. – С. 196-202
4. Лукашенко А. А. До проблеми гарантій конституційного права людини і громадянина на освіту в Україні / А. А. Лукашенко // Сучасність, наука, час. Взаємодія та взаємовплив: Матеріали III Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. 22-24 листоп. 2007 р. Частина 2. – К., 2007. – С. 41-43
5. Проблеми реалізації прав людини та громадянина в Україні: Монографія / За ред. Н.М.Оніщенко, О.В.Зайчука. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. – 424 с.

АНОТАЦІЯ

У статті визначається поняття механізму реалізації права особи на освіту, виділяються його специфічні властивості, окрема увага приділяється розгляду структури механізму реалізації права на освіту. Вивчення і аналіз обґрунтованих наукових підходів дає підстави для виокремлення в структурі механізму реалізації конституційного права особи на освіту двох основних частин, а саме: здійснення або безпосередня реалізація права, а також забезпечення безпосередньої реалізації права. У роботі досліджуються особливості практичної реалізації особою конституційного права на освіту, аналізуються проблеми практичної реалізації цього права.

Ключові слова: конституційне право на освіту, механізм реалізації права на освіту

SUMMARY

The article defines the concept of the mechanism for the realization of the person's right to education, identifies its specific features, and gives special attention to the consideration of the structure of the mechanism for the realization of the right to education. The study and analysis of sound scientific approaches provides the basis for distinguishing in the structure of the mechanism for the exercise of the constitutional right to form two basic parts, namely, the exercise, or the immediate exercise of the right, and the direct realization of the right. The paper studies the peculiarities of practical realization by the person of the constitutional right to education, the problems of practical realization of this right are analyzed.

Keywords: constitutional right to education, mechanism for the realization of the right to education

6. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2002. – 222 с.

7. Слінько Т.М. Міжнародно-правові гарантії реалізації права людини і громадянина на інформацію / Т. М. Слінько. // Наше право. – 2013. – № 12. – С. 142- 148.

8. Фалькіна Т.Ю. К поняттю механізму реалізації права как разновидності правового механізму // Право и образование. – 2007. – № 4. – С. 76-82.

9. Мельничук О.Ф. Реалізація права людини на освіту: сутність та механізм / О. Ф. Мельничук // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 3. – С. 23-29.

10. Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе [Текст] // Н.В. Витрук / – М., 1979. – 365 с.

11. Про затвердження Положення про дошкільний навчальний заклад:

Кабінет Міністрів України; Постанова від 12.03.2003 № 305 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/305-2003-%D0%BF>

12. Погребняк С. П. Значення громадянського суспільства для забезпечення прав людини : Матеріали II міжн. науково-практ. конф. «Національні та міжнародні механізми захисту прав людини» / Погребняк С.П. – Х., 2013. – С. 48-52.

13. Грачева Т. В. Механізм реалізації права на освіту: поняття, структура / Т. В. Грачева // Пространство закона (TERRA LAW): Электронный научный журнал law-journal.info [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law-journal.info/2013/07/020/>

14. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. // Відомості Верховної Ради. –2014. – № 26. – Ст. 892.